

Zbírál, David

Vztah bogomilství a katarství

Religio. 2004, vol. 12, iss. 1, pp. [77]-94

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125081>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Vztah bogomilství a katarství

David Zbíral

Úvod

Katarství vděčí bogomilství za značnou část svého učení i rituální praxe a je možné hovořit o dvou křídlech téhož hnutí. Bernard Hamilton v roce 1994 konstatoval, že to žádný uznávaný badatel (zaměřující se přímo na katarství či bogomilství) nezpochybnuje.¹ Toto tvrzení platí v podstatě i dnes.² Nicméně v četných přehledových pracích a encyklopedických slovnících a vůbec mezi badateli, kteří se přímo bogomilství a katarství nevěnují, často toto přesvědčení nepanuje. Zpochybnění vazeb bogomilství a katarství zní kritičtěji, a tedy přitažlivěji. Protože je v českém prostředí bogomilství a katarství jevem poměrně málo známým, mohlo by být užitečné shrnout, z jakých údajů přesvědčení o naukové, rituální a institucionální propojenosti katarství a bogomilství vychází.

Nástrojů, ke kterým můžeme sáhnout, když chceme prokázat souvislost dvou hnutí, je několik. Prvním je srovnání jejich praxe a věrouky. Vzhledem ke zlomkovitosti pramenů jde o postup, jehož vyřazení ze své výbavy si nemůžeme dovolit. Je nicméně zapotřebí, aby srovnávání mělo jisté kritické náležitosti. Argumentace založená na shodách v obecných rysech, jako je dualismus (údajný základní rys katarství a bogomilství), rigorismus, ideál apoštolského života či odmítání křtu dětí, by byla značně chatrná. Jde totiž o rysy natolik rozšířené u nejrůznějších středověkých křesťanství, že postrádají distinktivitu, která je u prokazování genetické souvislosti dvou hnutí nutná. Bude proto třeba zvolit rysy méně obecné, které mají větší rozlišovací možnosti.

Druhým, pomocným postupem může být zvážení teoretických možností kontaktu mezi Řeckem a Balkánem na jedné straně a latinskou částí Evropy na straně druhé.

Třetím a asi nejpřesvědčivějším postupem je představení přímých svědectví pramenů o stycích katarů a bogomilů. V této souvislosti bude nut-

1 Bernard Hamilton, „Wisdom from the East: The Reception by the Cathars of Eastern Dualist Texts“, in: Peter Biller – Anne Hudson (eds.), *Heresy and Literacy, 1000-1530*, Cambridge: Cambridge University Press 1994, 38.

2 Srov. Monique Zerner (ed.), *L'histoire du catharisme en discussion: Le „concile“ de Saint-Félix (1167)*, Nice: Centre d'Études Médiévales – Université de Nice – Centre National de la Recherche Scientifique 2001. Kniha se tématu okrajově dotýká a obsahuje na několika místech přímé či nepřímé zpochybnění vazeb katarství na bogomilství. Bude předmětem diskuse v poslední kapitole.

né dotknout se otázky, nakolik lze tyto doklady pokládat za spolehlivé, je totiž faktem, že jsou obsaženy z většiny v dílech polemiků, kteří s oblibou protahovali linie předávání hereze až k Mánímu či Areiovi, a nabízí se otázka, zda spojování katarství s bogomilstvím není dalším příkladem tohoto postupu.

Základní údaje

Bogomilství vzniklo v Bulharsku 10. století z širšího asketického hnutí³ a vzdálilo se učení hierarchie pravoslavné církve vírou, že tento svět i lidské tělo stvořil ďábel, ztotožňovaný příznivci bogomilství s Bohem Starého zákona, že svátosti a instituce velké církve nemají žádnou hodnotu, že jediná pravá modlitba je Otče náš, že Kristus neustanovil eucharistii aj. Bogomilství se během prvních dvou staletí své existence rozšířilo po Balkánu a Byzantské říši. Vymizelo v 2. polovině 15. století.

Katarství se zrodilo v 11. nebo 12. století. Otázka historických a sociálních podmínek jeho rozšíření je velmi komplexní a nepatří vlastně k předmětům zájmu této práce; příspěvek se zaměřuje výhradně na otázku, zda bogomilství a katarství tvoří v zásadě jedno hnutí. Krátká poznámka je nicméně na místě.

Bogomilství nebylo vystaveno systematické a plošné perzekuci. Je sice možné uvažovat o tom, že některé z lokálních pronásledování vedlo např. k odchodu několika dalmatských bogomilů na Západ a rozvinutí misie v Itálii, nicméně takové přesídlení není doloženo. Pravděpodobnější je šíření prostřednictvím obchodníků, mnichů a poutníků, popřípadě zakládání nevelkých skupinek příznivců bogomilskými učiteli podnikajícími individuální misijně-průzkumné cesty na Západ.⁴

Na Západě panovalo klima velmi příznivé přijetí nekonformní nauky. Rozvíjející se města představovala nový typ prostředí; ve srovnání s ven-

3 Cenné informace o této asketické vlně podává Kosma ve své *Řeči proti Bogomilově herezi* (český překlad Zoe Hauptová in: Zoe Hauptová – Věnceslava Bechyňová, *Zlatý věk bulharského písemnictví*, Praha: Vyšehrad 1982, 156-193; překlad je částečný a některé pasáže o asketické vlně neobsahuje, viz proto též edici Jurij K. Begunov, *Kozma Presviter v slavjanskich literaturach*, Sofija: Izdatelstvo Bolgarskoj akademii nauk 1973, zejm. 351-358, 367-370, či úplný francouzský překlad Henri-Charles Puech – André Vaillant, *Le traité contre les Bogomiles de Cosmas le Prêtre: Traduction et étude*, Paris: Imprimerie Nationale 1945, zejm. 93-99, 106-108; anglický překlad Janet Hamilton – Bernard Hamilton, *Christian Dualist Heresies in the Byzantine World, c. 650 – c. 1450: Selected Sources Translated and Annotated*, Manchester – New York: Manchester University Press 1998, 114-134, je rovněž neúplný; byl pořízen podle francouzského překladu a poté jej Yuri Stoyanov srovnal s edicí a poopravil).

4 Zamyšlení nad jazykovou situací by ukazovalo nejspíš na vzdělané Řeky znalé latiny nebo na bogomily z dalmatských měst.

kovem byla dynamičtější, anonymnější, přísnější k církevním hodnostářům. Gregoriánská reforma měla jen velmi omezený dopad na duchovní život laiků, jejichž touha po prohloubení osobní zbožnosti a po „apoštolském životě“ sílila. Mnozí laici byli z výsledků reformy zklamáni.⁵ V této situaci se objevilo cosi jako nový, mimořádně přísný mnišský řád,⁶ jehož členům spíš než o šíření dualistických mýtů šlo o odmítnutí Starého zákona, o přísně asketický život podle vzoru Krista a apoštolů a o vytváření semknutých skupinek bratří a sester nezávislých na oficiálních církevních strukturách. Náboženský život těchto společenství přitahoval věřící hlavně v Porýní, Itálii a jižní Francii.

Dvě paralely

1. Spojování mýtu o ďáblově pádu s podobenstvím o nepoctivém správci

Mýtus o Luciferově pýše a jeho následném svržení z nebe spolu s ostatními vzbouřenými anděly není ani v nejmenším specificky bogomilský. Základní struktura mýtu i různé jednotlivosti jsou známy z Bible, ze spisů církevních otců⁷ a z apokryfní slovesnosti.⁸ Jde vlastně o výklad a rozpracování *Iz* 14,12-15, *Da* 8,9-12 a *Zj* 12,3-4.7-9: Satan ve své pýše zatusil postavit svůj trůn na oblaka a rovnat se Bohu a podařilo se mu svěst určitý počet andělů; vzbouřenci pak byli svrženi z nebe.

Pramenů zachycujících různé bogomilské a katarské verze tohoto mýtu je velké množství. Ve svém celku ale toto vyprávění postrádá potřebnou distinktivitu. Některá líčení nicméně obsahují dosti specifický údaj: tvrzení, že kacíři s příběhem o pádu spojují podobenství o nepoctivém správci, jenž neoprávněně promíjí dluhy (*L* 16,1-8). Jde o výklad ojedinělý, takže jeho výskyt u bogomilů na jedné straně a u katarů na straně druhé může mít jistou vypovídací hodnotu.

5 Malcolm Lambert, *The Cathars*, Oxford – Malden: Blackwell 1998, 23.

6 *Summa contra hereticos* z 30. let 13. stol. připouští, že kataři „v přísnosti odřekání předčí takřka všechny ostatní řeholníky [sic]“ (Dino Bazzocchi [ed.], *L'eresia catara II (Appendice): Disputationes nonnullae adversus haereticos, codice inedito Malatestiniano del sec. XIII.*, Bologna: Licinio Cappelli 1920, 139).

7 Např. Augustín, *O Boží obci* XI,15 (česky Aurelius Augustinus, *O Boží obci knih XXII*, sv. I, přel. Julie Nováková, Praha: Vyšehrad 1950, 564); Řehoř Veliký, *Čtyřicet homilií na evangelia*, přel. Timotheus Vodička, Olomouc: Krystal 1946, 359.

8 Např. *Druhá kniha Henochova* (český překlad Radivoj Jakovljevič, Zoe Hauptová a Václav Konzal, in: Zdeněk Soušek [ed.], *Knihy tajemství a moudrosti I: Mimobiblické židovské spisy – pseudepigrafy*, Praha: Vyšehrad 1995, 196). Podrobněji <http://mujweb.cz/www/david.zbiral/interrogatio.htm>.

V Kosmově *Řeči proti Bogomilově herezi* (staroslověnském díle sepsaném v 10. století v Bulharsku) mýtus o pádu reprodukován není, nicméně tu najdeme údaj, že bogomilové připisují Satanovi stvoření světa a to, co se líčí ve Starém zákoně,⁹ a že ho někteří nazývají nepoctivým správcem.¹⁰ Tato narážka patrně dosvědčuje, že již v 10. století někteří bogomilové spojovali se svržením Satana podobenství o nepoctivém správci.

Podrobnou reprodukci bogomilského výkladu podobenství najdeme v řeckém díle Euthymia Zigabéna *Panoplia dogmatiké*, sepsaném ve 2. desetiletí 12. století. Satan slíbil andělům, že si postaví trůn na oblaka, a některé anděly přesvědčil, aby odvrhli břímě své služby, následovali ho a vzbouřili se proti Bohu: o tom vypovídá vyprávění o nepoctivém správci, který zmenšuje dluhy. Bůh pak vzbouřené anděly svrhl na zem.¹¹ Zcela obdobně podobenství zapracovává bogomilský, katary čtený apokryf *Otázky Jana Evangelisty* (text z 12. století, dochovaný ve dvou latinských recenzích), kde se citují celé úryvky podobenství.¹²

U katarů je dosvědčen stejný výklad podobenství o nepoctivém správci. Dílo dominikánského učenice Monety z Cremony *Proti katarům a valdenským*, sepsané ve 40. letech 13. století, zaznamenává katarskou víru, že ďábel byl Božím správcem a vládl andělům. Byl obviněn, že špatně hospodaří, tedy že se neřídí Boží vůlí. Svolal proto všechny dlužníky – anděly – a odpouštěl jim dluhy, tj. modlitby: pán na ně prý vložil příliš těžké břemeno a musejí se modlit přesmíru. Naslouchali mu a pak s ním spadli z nebes.¹³

Z *De heresi catharorum*, anonymního textu sepsaného v Lombardii před rokem 1215, se dovídáme, že podobenství citovali v této souvislosti též kataři z italské církve Desenzana.¹⁴

9 Kosma, *Řeč...*, přel. Z. Hauptová, in: Z. Hauptová – V. Bechyňová, *Zlatý věk bulharského písemnictví...*, 159-160, 172, 192.

10 *Ibid.*, 170.

11 Euthymios Zigabénos, *Panoplia dogmatica* (Jacques-Paul Migne [ed.], *Patrologiae cursus completus: Patrologia Graeca CXXX* [dále jen *PG CXXX*], Parisiis: J.-P. Migne 1865, col. 1296; anglický překlad: J. Hamilton – B. Hamilton, *Christian Dualist Heresies...*, 183).

12 Viz Edina Bozóky (ed.), *Le livre secret des Cathares: Interrogatio Iohannis, apocryphe d'origine bogomile*, Paris: Beauchesne 1980, 50 (český překlad: David Zbiral, „Bogomilsko-katarský apokryf ‚Otázky Jana Evangelisty‘“, *Religio* 11/1, 2003, 120).

13 Moneta z Cremony, *Adversus catharos* (Thomas Augustinus Ricchinus [ed.], *Venerabilis patris Monetae Cremonensis ... Adversus Catharos et Valdenses libri quinque...*, Romae: Nicolaus et Marcus Palarini 1743 [přetisk Ridgewood: Gregg Press 1964]), 320-321.

14 Antoine Dondaine (ed.), „La hiérarchie cathare en Italie I: Le *De heresi catharorum*“, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 19, 1949, 309.

2. Křest vzkládáním rukou

Četné shody jsou patrné také v obřadu křtu vzkládáním rukou,¹⁵ který bogomilové a kataři prováděli.

U Kosmy nenacházíme informaci, že by bogomilové měli vlastní obřad křtu, nicméně křest vodou už tehdy odmítali.¹⁶ Nejstarší zprávu o bogomilském křtu obsahuje řecké dílo Euthymia z Akmonie, citované obvykle jako *Epistula invectiva* či *Liber invectivus*, které bylo sepsáno kolem poloviny 11. století. Euthymios z Akmonie se zmiňuje o obřadu, který bogomilové nazývají křtem a který zahrnuje vložení bible na křtěncovu hlavu a předčítání „známých slov evangelia“ (nepochybně prologu *Evangelia podle Jana*, viz dále). Euthymios také uvádí, že bogomilové užívají při modlitbách formuli „vzdáváme chválu Otci i Synu i Duchu svatému“, na kterou shromáždění odpovídají „je to důstojné a spravedlivé“.¹⁷

Euthymios Zigabénos popisuje přípravu na obřad a vlastní provedení takto: nejdříve je katechumenovi určen čas k mravnímu očistění a modlitbě. Potom se přikročí k obřadu. Bogomilové položí na katechumenovu hlavu evangelium, čtou „na počátku bylo Slovo“, vzývají Ducha svatého a zpívají Otče náš. Pak věřící dostane čas na zevrubnější poučení a směřování k opravdovější modlitbě a lepšímu životu. Po čase se shromáždí muži i ženy a přizvou ho k zasvěcení. Obrátí jej k východu, znovu mu položí na hlavu evangelium, muži i ženy na něj vloží ruce a zpívají díkyvzdání.¹⁸

Existenci obřadu dosvědčuje také církevněslovanský *Synodik cara Borila* (z roku 1211): bogomilové prý křtí bez vody, jen s předříkáváním Otčenáše.¹⁹

15 Když má Kralická Bible a Český ekumenický překlad teoreticky na výběr mezi užitím výrazu „vkládání“ a „vzkládání“, přiklání se ve všech novozákonních pasážích, které souvisejí s pokládáním rukou na křtěnce či nemocné a které kataři spojovali se svým křtem, ke „vzkládání“, kromě jedné výjimky, kde je „vzkládání“ jen v Kralické Bibli, kdežto v Českém ekumenickém překladu stojí „vkládání“.

16 Kosma, *Řeč...*, přel. Z. Hauptová, in: Z. Hauptová – V. Bechyňová, *Zlatý věk bulharského písemnictví...*, 175-176.

17 Gerhard Ficker (ed.), *Die Phundagiagiten: Ein Beitrag zur Ketzergeschichte des byzantinischen Mittelalters*, Leipzig: Barth 1908, 24-25, 30, 77 (anglický překlad J. Hamilton – B. Hamilton, *Christian Dualist Heresies...*, 147, 150, 161). Vydání kratší recenze, která obsahuje jen část informací o bogomilském křtu: Jacques-Paul Migne (ed.), *Patrologiae cursus completus: Patrologia Graeca CXXXI* [dále jen *PG CXXXI*], Parisiis: J.-P. Migne 1864, col. 48-57 (ke křtu viz col. 56).

18 Euthymios Zigabénos, *Panoplia dogmatica* (*PG CXXX*, col. 1312), anglický překlad J. Hamilton – B. Hamilton, *Christian Dualist Heresies...*, 189-190; srov. též jinou recenzi: G. Ficker (ed.), *Die Phundagiagiten...*, 100-101.

19 *Synodik cara Borila*, přel. Zoe Hauptová, in: Z. Hauptová – V. Bechyňová, *Zlatý věk bulharského písemnictví...*, 255.

Dalším pramenem, který se takřka nepochybně týká bogomilského obřadu křtu vzkládáním rukou, je tzv. *Radoslavův obřadní spis*. Jde o nedlouhý církevněslovanský text z 15. století. Nezahrnuje popis obřadu, pouze texty při něm užívané, v tomto sledu: Otče náš s doxologií, trojí „vzdejme chválu Otci i Synu i Duchu svatému“ s odpovědí „je to důstojné a spravedlivé“, „milost našeho Pána Ježíše Krista ať se všemi na věky, amen“, „požehnejte, odpusťte nám, amen“, „staň se nám, Pane, podle tvého slova“, „Otec i Syn i Duch svatý nechť vám odpustí všechny vaše hříchy“, prolog *Evangelia podle Jana* a citaci *Tt 2,12-13*.²⁰

Popisy obdobného rituálu se zachovaly v četných pramenech západních, kde se obřad často nazývá *consolamentum*.

Spis *Tractatus de hereticis* Anselma z Alessandrie (vznikl mezi lety 1266 a 1280) obsahuje podrobné líčení:

Nejdříve ten, kdo má podstoupit vzkládání rukou, třikrát poklekne před prelátem se slovy: „Požehnejte, požehnejte, požehnejte; dobří křesťané, modlete se, aby mě Bůh dovedl k dobrému konci a uchránil mě špatné smrti.“²¹ Prosím vás pro Boží milosrdenství, abyste mi učinili to dobro, které Pán učinil vám.“ Představený odpoví: „Pán ti žehnej.“ To říká třikrát. Poté dodá: „Rádi ti dopřejeme to dobro, které nám Pán udělil, nakolik nám Pán dá milost.“ Tu mu vysvětlí, co bude muset zachovávat. Jestliže řekne, že je na vše připraven, představený uchopí Nový zákon nebo evangeliař. On knihu převezme a drží ji zavřenou vprostřed prsou. Tehdy představený řekne: „Právě jsi přijal smlouvu, kde je zapsán zákon Boží, který se nikdy nesmí odloučit od tvého srdce.“ On odpoví: „Proste Boha, aby mi dal milost jej zachovávat, neboť má vůle je zachovávat jej navždy.“ Tehdy mu vrátí Zákon a třikrát poklekne řka: „Vzdáváme chválu²² Otci i Synu i Duchu svatému a k svaté církvi a dobrým křesťanům²³ a vyznávám před vámi všechny své hříchy, které ve mně byly spáchány od mého počátku,²⁴ abyste prosili Pána, ať mi odpustí, a [tak učíte i] vy, nakolik k tomu máte moc od Pána a od svaté církve.“ Tu povstane. Představený praví: „Kéž ti ten, jenž má moc v nebi i na zemi, odpustí všechny tvé hříchy, a stejně tak [činíme] my, nakolik k tomu máme moc od Boha a od svaté církve.“ Tu mu představený položí Zákon na hlavu a ruku na rameno; podobně učiní i všichni zasvěcení kataři.

20 Franjo Šanjek (ed.), *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*, Zagreb: Barbat 2003, 340-343.

21 Míni se smrt ve stavu hříchu.

22 Sic. V jiných pramenech bývá konjunktiv (vzdejme chválu...) a konjunktiv je užit i v jiném výskytu této formule v *Traktátu*. Viz A. Dondaine (ed.), Antoine Dondaine (ed.), „La hiérarchie cathare en Italie II: Le *Tractatus de hereticis* d'Anselme d'Alexandrie“, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 20, 1950, 316.

23 Sic; v textu zřejmě chybí sloveso. Ve *Florentském obřadním spise* (Christine Thouzellier [ed.], *Rituel cathare: Introduction, texte critique, traduction et notes*, Paris: Cerf 1977, 226) se v podobné souvislosti užívá spojení „předstoupit“ před Boží církev atd.

24 Tento obrat kataři skutečně užívali, viz *Florentský obřadní spis* (Ch. Thouzellier [ed.], *Rituel cathare...*, 254-256): „Předstoupil jsem před Boha, vás, církev a váš svatý řád, abych přijal odpuštění a slitování nad všemi svými hříchy, které ve mně byly spáchány a vykonány...“.

Představený praví: „Pane Bože, odpusť svému služebníkovi všechny jeho hříchy a přijmi jej do své spravedlnosti.“ Poté představený sedmkrát nahlas odříká Otče náš; ostatní říkají také a stejně tak ten, na něhož jsou vzkládány ruce. Pak představený třikrát pronese: „Vzdáváme chválu Otci i Synu i Duchu svatému.“ Ostatní odpovědí: „Je to důstojné a spravedlivé.“ Představený říká Otče náš a ostatní také, tak, jak stojí výše. Poté představený praví: „Vzdáváme chválu Otci i Synu i Duchu svatému.“ Ostatní odpovědí: „Je to důstojné a spravedlivé.“²⁵ Pak představený nahlas předčítá evangelium „na počátku bylo Slovo“ a Matoušovo evangelium „vezměte na sebe mé jho“.²⁶ Když se dočte z evangelia, řekne představený: „Milost našeho Pána Ježíše Krista ať je vždy s námi se všemi.“ Oni odpovědí: „Amen.“ Představený pronese: „Požehnejte, odpusťte nám.“ Všichni odpovědí: „Kéž nám Otec i Syn i Duch svatý odpustí všechny naše hříchy.“ A všichni řeknou představenému: „Požehnejte, odpusťte nám.“ jako výše. Tehdy sejme z jeho hlavy Zákon a on je přijat mezi katary. Řeknou mu: „Od nynějška budeš patřit k nám a v tomto světě budeš úplně jako ovce mezi vlky.“²⁷ A ihned udělají *duplu*.^{28, 29}

Spisek ze 13. století *Forma qualiter heretici hereticant hereticos suos* od anonymního autora zaznamenává mimo jiné tyto součásti obřadu: formulí „požehnejte“, slib vést řádný život, vložení rukou a Písma na katechumena, čtení Janova Prologu, polibek pokoje.³⁰

Lyonský obřadní spis, okcitánský pramen pocházející patrně z 1. poloviny 13. století, podává zprávu shodující se velmi blízce s *Radoslavovým obřadním spisem*. Zmiňuje se tu formule „požehnejte, odpusťte nám“, „staň se nám podle tvého slova“, „Otec i Syn i Duch svatý nechť vám odpustí všechny vaše hříchy“, trojí „vzdejme chválu Otci i Synu i Duchu svatému“, Otče náš s doxologií, Janův Prolog a vložení knihy a pravé ruky na hlavu.³¹

Florentský obřadní spis, sestavený jistě ve 13. století a dochovaný v rukopise, který vznikl asi mezi lety 1254 a 1276,³² obsahuje, mimo jiné, for-

25 Celý cyklus se tedy ještě jednou opakuje.

26 *Mt* 11,29.

27 Srov. *Mt* 10,16; *L* 10,3.

28 *Dupla* znamená šestnáct opakování Otčenáše s úklonami, případně poklekáním a následným pokloněním až k zemi. Viz *Lyonský obřadní spis* (Léon Clédát [ed.], *Le Nouveau Testament traduit au XIIIe siècle en langue provençale, suivi d'un rituel cathare: Reproduction photolithographique du manuscrit de Lyon...*, Paris: Ernest Lerroux 1887 [přetisk Genève: Slatkine Reprints 1968], xx-xxi). Srov. Walter L. Wakefield – Austin P. Evans, *Heresies of the High Middle Ages: Selected Sources Translated and Annotated*, New York: Columbia University Press 1991, 467; Ch. Thouzellier, *Rituel cathare...*, 82-83.

29 Antoine Dondaine (ed.), „La hiérarchie cathare en Italie II: Le *Tractatus*...“, 314.

30 Latinský text: Ch. Thouzellier (ed.), *Rituel cathare...*, 284-285.

31 *Lyonský obřadní spis* (Léon Clédát [ed.], *Le Nouveau Testament traduit au XIIIe siècle en langue provençale...*, ix, xi, xv-xvi, xx; novější edice: Jean Duvernoy, „Rituel“, http://jean.duvernoy.free.fr/text/pdf/cledat_rituel.pdf.

32 Christine Thouzellier, *Livre des deux principes: Introduction, texte critique, traduction, notes et index*, Paris: Cerf 1973, 29-32.

mule „požehnejte, odpusťte nám“, „amen, staň se nám, Pane, podle tvého slova“, vložení knihy a rukou na křtěncovu hlavu, trojí „vzdejme chválu Otci i Synu i Duchu svatému“, modlitbu Otče náš a Prolog.³³

Rovněž četné výpovědi před inkvizicí a inkvizitorské příručky hovoří o vzkládání rukou, čtení Prologu a dalších náležitostech obřadu.³⁴

Možnosti kontaktů

Od 11. století vládli mezi italskými městy a Byzancí čilý obchodní ruch. Zejména obchodníkům z Janova, Pisy a Benátek se podařilo proniknout na byzantský trh. Byzantští císařové jim umožnili volně obchodovat v jednotlivých provinciích;³⁵ obchodníci se dostali i do Sofie, Skopje či Plovdivu. Balkán udržoval styky se západní církví a ta zde měla jistý, byť střídavý vliv. Latinové byli přijímáni do byzantského vojska i mezi úředníky.³⁶ V Konstantinopoli sídlila významná menšina italských obchodníků.³⁷ Split, Zadar, Dubrovník či Záhřeb byly kosmopolitními centry obchodu. Dubrovník mezi lety 1205 a 1358 ovládaly Benátky. Bosna se příležitostně dostávala pod římskou jurisdikci.³⁸

Kontakty byly obousměrné. Bulhaři cestovali do Itálie za obchodem³⁹ a do Říma se vydávalo nemálo bulharských poutníků.⁴⁰ Prameny to sice

33 *Florentský obřadní spis* (Ch. Thouzellier [ed.], *Rituel cathare...*, 254-258).

34 Viz např. Georgene Webber Davis (ed.), *The Inquisition at Albi, 1299-1300: Text of Register and Analysis*, New York: Columbia University Press 1948 (přetisk 1974), 137, 140; Ch. Thouzellier (ed.), *Rituel cathare...*, 168-174, 178-179 a (texty) 282-283; Bernard Gui, *Practica inquisitionis*, in: W. L. Wakefield – A. P. Evans, *Heresies...*, 383; *Registr Jana Galanda*, úryvek vydán na http://jean.duvernoy.free.fr/text/pdf/jean_galand_lagarrigue.pdf. Důležité studie věnované jednotě katarského a bogomilského obřadu křtu: Franjo Šanjek, „Le catharisme: l'unité des rituels“, *Heresis* 1993, č. 21, s. 29-46; Ylva Hagman, „Le rite d'initiation chrétienne chez les cathares et les bogomiles“, *Heresis* 1993, č. 20, s. 13-31. Franjo Šanjek („Le catharisme...“, 38, pozn. 31) cituje v souvislosti s úvahami o jednotě katarského a bogomilského ústředního rituálu pramen *Symbolum pro informatione manicheorum* Juana de Torquemada z 15. století (viz Nicolas Lopez Martinez – Vicente Proaño Gil [eds.], *El bogomilismo en Bosnia*, Burgos: Seminario metropolitano de Burgos 1958, 96), který ale podává pouze velmi obecné informace a je zcela jistě ovlivněn znalostí sum proti katarům; tento traktát není možné užívat jako nezávislé svědectví.

35 Viz např. Anna Komnena, *Paměti byzantské princezny*, přel. Růžena Dostálová, Praha: Odeon 1996, 176.

36 Rudolf Říčan – Amedeo Molnár, *Dvanáct století církevních dějin*, Praha: Kalich 1989, 376-378, 404, 476, 479. Příkladem může být Hugo Eteriano z Pisy, teologický poradce Manuela Komnéna a autor protibogomilského pojednání *Contra patarenos*, které sepsal v 60. nebo 70. letech 12. století (J. Hamilton – B. Hamilton, *Christian Dualist Heresies...*, 46).

37 Věra Hrochová, „Byzanc v období prvních křížových výprav“, in: Bohumila Zástěrová a kol., *Dějiny Byzance*, Praha: Academia 1996, 257.

38 M. Lambert, *The Cathars...*, 298-299.

přímo nedokládají, ale je možné, že právě poutníci pobývající nějaký čas na Západě – a dost možná putující mniši, vzhledem k tomu, jak často východní prameny píší o mniších, kteří se přiklonili k bogomilství, či o nerozlišitelnosti bogomilů od mnichů, pokud jde o vzhled, oblékání a chování⁴¹ – šířili bogomilství do oblasti latinského křesťanství.⁴²

Přímé doklady filiace a styků

O kontaktech katarů a bogomilů se dochovala přímá svědectví. Téměř žádné nepochází od věřících z těchto hnutí. Důvod je nasnadě: jednak se dochovalo katarsko-bogomilské literatury málo, jednak vztah k bogomilství nebyl pro katary něčím, o čem by potřebovali psát; zajímal spíš tehdejší hereziology a polemiky (katarům filiace s bogomilstvím zdá se splývala s myšlenkou nepřerušené apoštolské sukcese od Kristových dob). Asi nejdůležitějším činitelem je ale žánr dochovaných katarských a bogomilských pramenů. Jeden text z katarsko-bogomilského prostředí, který se tématu týká, přesto k dispozici máme: *Niquintovu listinu*, jež byla sestavena pro potřeby okcitéanských katarských církví.

Důležitým pramenem poznání katarství jsou inkviziční záznamy, nicméně od těch není možné očekávat nějaké překvapivé výsledky, pokud jde o téma této práce; otázka bogomilského původu katarství nebyla předmětem zájmu inkvizitorů. Je v nich patrně jediná zmínka, která by se mohla vztahovat k východnímu původu katarství, ale jde o odkaz značně obskurní:

Slyšel jednou Bernarda de Vauro, notáře v Soalu, říkat, že v době, kdy kacíři sídlili v tomto kraji, nebyvaly blýskavice a bouřky tak časté jako teď. „To od doby, co tu máme minority a dominikány, se blýská častěji než dřív.“ ... Onehdy tentýž Bernard de Vauro také řekl, že slyšel Anglesii, manželku zesnulého Petra Rateria, která byla upálena pro herezi, prohlásit, že kacíři měli jakousi knihu, do které se dívali, když viděli takové počasí, a to v Bulharsku.⁴³

39 Borislav Primov, *Les Bougres: Histoire du pape Bogomile et de ses adeptes*, Paris: Payot 1975, 50-51.

40 Kosma, *Řeč...*, přel. Z. Hauptová, in: Z. Hauptová – V. Bechyňová, *Zlatý věk bulharského písennictví...*, 183.

41 Viz Euthymios z Akmonie, *Epistula invectiva* (PG CXXXI, col. 48); Euthymios Zigabénos, *Panoplia dogmatica* (PG CXXX, col. 1320); Anna Komnena, *Paměti byzantské princezny...*, přel. R. Dostálová, 477.

42 Bernard Hamilton, „Wisdom from the East...“, 39-40. Prameny dosvědčují, že někteří mniši z Východu uměli latinsky (Bernard Hamilton – Patricia A. McNulty, „Orientale Lumen et Magistra Latinitatis: Greek Influences on Western Monasticism (900-1100)“, in: Bernard Hamilton, *Monastic Reform, Catharism and the Crusades (900-1300)*, Aldershot: Variorum 1997, oddíl V, s. 195), což mohlo platit i o mniších bogomilských.

43 Jean Duvernoy (ed.), „Registre de l'Inquisition de Toulouse (1273-1280)“, <http://jean.duvernoy.free.fr/text/pdf/Parnaclatin.pdf>, 1993, s. 146. Anglesia patrně věřila, že katarští umělci nepřipeřížen počasí díky své knize odvrátit. O této pasáži se na základě upozornění Petera Billera zmiňuje B. Hamilton („Wisdom from the East...“, 57).

Text zní: *habebant quendam librum quem respiciebant ..., et hoc in Bulgaria*. Duvernoy navrhuje s otazníkem opravu na *in vulgari* („v lidové řeči“, tj. v románštině). Tomu stavba souvětí spíše nenavšedčuje: nezdá se, že by měl písař či svědek důvod pro takovéto vyčtení, kdyby text původně zněl *in vulgari*. O porušené čtení nicméně jít může, třeba o porušené čtení názvu nějaké jihofrancouzské lokality. Ať už se jedná o chybu nebo skutečně o doklad víry ve vazbu katarů na Bulharsko, je tato zmínka natolik nejasná, že z ní nelze vycházet.

A nakonec máme k dispozici texty katolických autorů, některé zaměřené spíše polemicky, jiné spíše popisně. Tyto prameny obsahují mnoho konkrétních svědectví o genetickém vztahu a stycích katarství a bogomilství.

Hned v první zcela jisté zprávě o katarství najdeme zajímavou podrobnost. Kataři popisovaní Ebervinem ze Steinfeldu v dopise sv. Bernardovi z roku 1143 o sobě prý tvrdili, že jejich víra „byla skrytá od dob mučedníků až do našich dní a přetrvala v Řecku a některých dalších zemích“.⁴⁴ Rozhodně stojí za povšimnutí, že Ebervin tato slova pouze cituje a nevyužívá je k nějakému spojování této skupiny s manichejci či jinými odmítanými hnutími, jež by vrhalo na spolehlivost jeho zprávy podezření. Zřejmě to, co zapsal, skutečně slyšel z úst kolínských katarů.

Bývalý valdenský Durand z Osky ve své polemice *Liber contra manicheos*, sestavené ve 20. letech 13. století, o jihofrancouzských katarech píše, že „někteří z nich poslouchají řecké heretiky, jiní bulharské a další drogovetské“.⁴⁵

Zajímavým příkladem styku bogomilů a katarů je návštěva bogomilského biskupa Nikéty z konstantinopolské oblasti na Západě. *De heresi catharorum* uvádí, že když se katarství ponejprv šířilo po Lombardii, stal se vůdcem zdejších katarů⁴⁶ Marek Hrobník. Poté do Lombardie dorazil kacířský biskup Nikétas (Papasnicheta, Papas Nicheta) a vysvětil Marka na biskupa (podle *De heresi* ho přesvětil). Nikétas odjel zpět na Východ, ale po čase dorazil ze zámoří jistý Petracious se svými druhy a podal italským katarům zprávu, že Nikétův světitel, biskup Šimon, zhřešil. Různé postoje zaujaté v této situaci k platnosti svěcení přijatého od Nikéty zaselily mezi italské katary rozkol. Smírčí výrok vynesl biskup „za horami“ (zřejmě v Okcitéanii):⁴⁷ mezi biskupy dvou frakcí rozhodne los a vyloso-

44 Jacques-Paul Migne (ed.), *Patrologiae cursus completus: Patrologia Latina* CLXXXII, Parisiis: J.-P. Migne 1879, col. 679 (anglický překlad: W. L. Wakefield – A. P. Evans, *Heresies...*, 132).

45 Christine Thouzellier (ed.), *Une somme anti-cathare: Le Liber contra Manicheos de Durand de Huesca*, Louvain: Spicilegium sacrum Lovaniense 1964, 138-139.

46 Podle *De heresi* přímo biskupem, což není v souladu s *Traktátem o kacířích*.

47 Bernard Hamilton („The Cathar Council of Saint-Félix Reconsidered“, in: Bernard Hamilton, *Monastic Reform, Catharism and the Crusades (900-1300)*, Aldershot: Variorum 1997, oddíl IX, s. 33) se přiklání spíše k severní Francii.

vaný se vydá do Bulharska, aby tam přijal nové biskupské svěcení.⁴⁸ Líčení návštěvy bogomilského biskupa na Západě, příchodu jiné bogomilské výpravy i plánu italských katarů vyslat svého představitele do Bulharska má historiografické rysy. Nezdá se, že by si autor *De heresi* tyto údaje vymýšlel.

O Nikétově cestě se dochovala i jiná svědectví. *Traktát o kacířích* zaznamenává Nikétovu návštěvu a vysvěcení Marka Hrobníka na biskupa.⁴⁹ Tzv. *Niquintova listina*, dokument dochovaný ve vydání ze 17. století a ve dvou mírně odlišných opisech, které vydavatel pořídil patrně o něco dříve, podává zprávu o průběhu katarského shromáždění v Saint-Félix v jižní Francii – *Listinou* datovaného do roku 1167 –, na němž se jednalo o rozhraničení jihofrancouzských katarských biskupství. V *Listině* vystupuje „papa Niquinta“, který ke katarům proslovil kázání o svornosti a jurisdikční nezávislosti církvi. *Listina* sice přímo neříká, že šlo o biskupa z Východu, ale vzhledem ke zmínce, že Niquinta dorazil na shromáždění s Markem z Lombardie a zde v Saint-Félix ho vysvětil na biskupa (nepochybně jde o Marka Hrobníka), a vzhledem k Niquintovu vyjmenovávání východních bogomilských církví⁵⁰ lze Niquintu s Nikétou spolehlivě ztotožnit.

Podle *Traktátu o kacířích* měl Marek poté, co dostal znepokojivé zprávy o Šimonovi, obavy o platnost svého svěcení a zamýšlel přeplavit se do Bulharska, ale jistý katarský jáhen mu v Kalábrii řekl, že překročení moře je v dané chvíli nemožné, a tak se Marek vydal zpět do Lombardie a brzy nato zemřel.⁵¹ *De heresi* uvádí, že jednotlivé italské katarské církve pak na vlastní pěst vysílaly své představitele na Východ: jedna do Drugonthie, dvě do Slavonie, jedna do Bulharska. Za moře se vydali také dva toskáňští katarští biskupové, ale kam přesně jejich cesta směřovala, *De heresi* neudává.⁵²

Jako další doklad komunikace může posloužit apokryf *Interrogatio Iohannis (Otázky Jana Evangelisty)*. Explicit carcassonské recenze zní:

48 A. Dondaine (ed.), „La hiérarchie cathare en Italie I: Le *De heresi*...“, 306-307.

49 A. Dondaine (ed.), „La hiérarchie cathare en Italie II: Le *Tractatus*...“, 309.

50 „Církev Byzance, Drogomecie, Melenguie, Bulharska a Dalmácie jsou vymezené a rozhraničené, žádná nečiní nic proti druhé a vládne mezi nimi pokoj. Vy jedněte také tak.“ (Faksimile vydání *Niquintovy listiny* Guillaumem Bessem v 17. století v nečíslované obrazové příloze knihy Monique Zerner [ed.], *L'histoire du catharisme en discussion: Le „concile“ de Saint-Félix (1167)*, Nice: Centre d'Études Médiévales – Université de Nice – Centre National de la Recherche Scientifique 2001 po s. 248, faksimile dvou Bessových opisů listiny *ibid.*, edice jednoho z nich *ibid.*, 275-278; přepis z Bessova vydání s navrženými úpravami viz Franjo Šanjek, „Le rassemblement hérétique de Saint-Félix-de-Caraman (1167) et les Églises cathares au XIIe siècle“, *Revue d'histoire ecclésiastique* 67, 1972, 772-779, k Nikétovi viz s. 772-776.)

51 A. Dondaine (ed.), „La hiérarchie cathare en Italie II: Le *Tractatus*...“, 309.

52 A. Dondaine (ed.), „La hiérarchie cathare en Italie I: Le *De heresi*...“, 308.

„Zde končí tajná kniha kacířů z Concorezza, plná bludů, kterou přinesl z Bulharska jejich biskup Nazarius.“⁵³ V *Traktátu o kacířích* se na tato slova naráží: „Toto je tajná kniha kacířů z Concorezza, přinesená z Bulharska, plná bludů a také ve špatné latině.“⁵⁴ Informaci o Nazariově návštěvě Bulharska (či přinejmenším o jeho kontaktu s bogomily z bulharské bogomilské církve), zřejmě kolem roku 1190, potvrzuje i *Summa de catharis et leonistis* Rainera Sacconiho z roku 1250:

Nazarius, jejich zesnulý biskup a stařešina, tváří v tvář mně a mnohým dalším řekl, že svatá Panna je anděl a že Kristus nepřijal přirozenost lidskou, nýbrž andělskou, totiž nebeské tělo. Uvedl, že tento blud přejal od biskupa a staršího syna⁵⁵ Bulharské církve již před téměř šedesáti lety.⁵⁶

Rainer ve své sumě také předkládá výčet katarských církví a zahrnuje mezi ně i církve východní, bogomilské:

Katarských církví je celkem šestnáct. ... Církev Albanenses čili Desenzana. Církev Concorezza. Církev Bagnolských čili bagnolská. Vicenzská církev čili Církev Mar-ky. Florentská církev. Církev Spoletského údolí. Církev Francie. Církev toulouská. Církev carcassonská. Církev albigenická. Církev Slavonie. Církev Latinů v Konstantinopoli. Církev Řeků tamtéž. Církev Filadelfie v Byzanci. Církev Bulharska. Církev Duguvithie. A všechny vzešly ze dvou posledně jmenovaných.⁵⁷

Zajímavé svědectví představuje výpověď italského katarského věřícího Giacomu Becha z Chieri před inkvizicí roku 1388:

Dále říká, že roku 1378 nebo tak kolem mu Jocerinus de Palata, Petr Patritii z Chieri a kdosi další, pocházející ze Slavonie, jehož jméno nezná, nabídl, jestli nechce patřit do jejich sekty a k jejich víře ... Je to teď deset let nebo tak kolem, co ho výše zmíněný Petr Patritii poslal do Slavonie, aby se v úplnosti a dokonale naučil uvedené nauce od učitelů sídlících v místě zvaném Bosna,⁵⁸ které podléhá jakémusi mocnáři zvanému bán Bosny ..., a byl až v blízkosti Tany,⁵⁹ dál se ale nedostal kvůli špatnému počasí a nástrahám, s nimiž se na moři střetl, a vrátil se do Chieri. Na dotaz, jestli zná jiné lidi z Chieri, kteří se na uvedené místo vydali, aby se vyučili v řečené nauce, odpověděl, že ano: ti výše zapsaní, konkrétně zesnulý Moretus Rabellator de Balbis z Chieri, a je to asi tak 40 let, co tam jel, Jan Narro a Granonus Bencius tam byli 1360 nebo tak kolem, Petr Patritii roku 1377 nebo tak kolem, jeho bratr Jakobinus roku 1382 nebo tak kolem, Berardus Rascherius roku 1380 nebo tak kolem. Na dotaz, jak a kterak ví, že svrchu řečení byli na uvedeném místě ..., odpověděl, že mu to všichni sdělili, kromě řečeného Berarda, když vyučovali jej a další v Chieri.⁶⁰

53 E. Bozóky (ed.), *Le livre secret des Cathares...*, 86.

54 A. Dondaine (ed.), „La hiérarchie cathare en Italie II: Le *Tractatus*...“, 319.

55 Jeden ze stupňů hierarchie katarských církví, biskupův nástupce.

56 Franjo Šanjek (ed.), „Raynerius Sacconi O.P. Summa de Catharis“, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 44, 1974, 58. K Nazariovi a přinesení *Otázek* viz blíže D. Zbiral, „Bogomilsko-katarský apokryf ‚Otázky Jana Evangelisty‘...“, 113-116.

57 F. Šanjek (ed.), „Raynerius Sacconi O.P. Summa de Catharis...“, 49-50.

58 Ms. *Boxena*.

59 Neidentifikované místo na dalmatském pobřeží (viz F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani...*, 142, pozn. 34).

Bernard Hamilton upozorňuje, že se dosud nevěnuje dostatečná pozornost úvahám o komunikačním jazyce užívaném během kontaktů katarů a bogomilů.⁶¹ Při různých příležitostech se mohly užívat jazyky různé: jiná byla situace v jižní Itálii, kde přichází v úvahu řečtina, jiná v Itálii severní, jiná u církve Latinů v Konstantinopoli atd. Patrně zcela se zapomíná na dalmatštinu, dnes mrtvý románský jazyk blízký některým italským nářečím a pro Italy rozhodně rámcově srozumitelný.

Zbývá zvážit jedno z nejobsáhlejších svědectví, úvodní pasáž z *Traktátu o kacících*:

Je třeba poznamenat, že v Persii žil jakýsi Mání, který si jako první řekl: jestliže je Bůh, odkud pochází zlo, a jestliže Bůh není, odkud dobro? Z toho vyvodil dva principy. A učil v oblasti Drugonthie, Bulharska a Filadelfie. Hereze se tam rozmnožila natolik, že si ustanovili tři biskupy, drugontského, bulharského a filadelfského. Řekové z Konstantinopole, kteří jsou od hranic Bulharska vzdáleni tři dny cesty, tam brzy nato přišli za obchodem a po návratu do své země se tam rozhodli a zvolili si biskupa, který se nazývá biskup Řeků. Poté přišli do Konstantinopole Francouzi, aby si podmanili zemi, narazili na tuhle sektu, rozhodli se a ustanovili si biskupa, který se nazývá biskupem Latinů. Poté někteří ze Slavonie, totiž ze země, která se nazývá Bosna, přišli za obchodem do Konstantinopole; po návratu do své země kázali a když se rozhodli, ustanovili biskupa, který se zve biskup Slavonie čili Bosny. Poté se Francouzi, kteří přišli do Konstantinopole, vrátili domů a kázali, a když se rozhodli, ustanovili si biskupa Francie. A protože byli Francouzi v Konstantinopoli nejprve svedeni Bulhary, nazývají se heretici po celé Francii bulhaři. Tu Provensálci, kteří jsou sousedy těch z Francie, slyšeli jejich kázání a francouzští je svedli; rozhodli se natolik, že si ustanovili čtyři biskupy, totiž biskupa Carcassonne, Albi, Toulouse a Agen.⁶²

Tento úryvek otvírá citlivou otázku věrohodnosti dobové literatury o kontaktech katarů a bogomilů.

Problém věrohodnosti pramenů

Informace, že se pro katary užívá označení bulhaři, není zdaleka ojedinělá.⁶³ Naopak takto podrobná zpráva o šíření bogomilství do různých koutů světa se v jiných pramenech neobjevuje. Nejdůležitější otázka, kterou si položil už Antoine Dondaine, zní: Jak může autor tak přesně vědět o událostech natolik časově i místně vzdálených? Dondaine má za to, že vychází z líčení katarů, kteří si prý takto své počátky sami představovali.⁶⁴ To je nejisté; pramen těchto Anselmových informací neznáme a vnučuje se otázka, zda si ledacos nedomyslel. Malcolm Lambert velmi případně

60 F. Šanjek (ed.), *Bosansko-humski krstjani...*, 140-142.

61 B. Hamilton, „Wisdom from the East...“, 58-60.

62 A. Dondaine (ed.), „La hiérarchie cathare en Italie II: *Le Tractatus...*“, 308.

63 Viz citáty a odkazy v knize B. Primov, *Les Bougres...*, 9-11, 15, 31.

64 A. Dondaine, „La hiérarchie cathare en Italie II: *Le Tractatus...*“, 265-266.

poznamenává, že *Traktát* (a dle Lamberta i sami kataři, u nichž i on hledá pramen Anselmových informací) přecenil místo křížových výprav ve stycích s Východem.⁶⁵ Zmínce o Máním pochopitelně nelze přikládat jakoukoli váhu.⁶⁶ Je *Traktát* spolehlivý v dalších bodech?

Narážíme zde na širší problém věrohodnosti polemických pramenů. Jde o otázku příliš složitou, než aby ji zde bylo možné uspokojivě shrnout, ale dotknout se jí je nutné, protože na ní závisí také věrohodnost představených svědectví.

Polemické prameny jako *Summa* Rainera Sacconiho, *Traktát* či *De heresi* byly dlouho uznávány jako v podstatě velmi věrohodné, pochopitelně po odfiltrování polemických výpadů. Lišil se výklad. Řečeno velmi zhruba: od zdůrazňování naukových rozdílů katarských církví, které bylo blízké objeviteli *Traktátu* a *De heresi* Antoinu Dondainovi, jehož odkazu je z nejnámějších dnešních badatelů metodologicky nejbližší Malcolm Lambert, se výrazně odklonil zejména Jean Duvernoy a badatelé, kteří na něj úzce navazují (Anne Brenonová, Pilar Jiménezová aj.); ti zdůraznili spíše otázky kontinuity svěcení. I Jean Duvernoy má jisté pochybnosti o uvedeném citátu z *Traktátu* Anselma z Alessandrie a označuje výše citovaný úryvek za „legendární preambuli bez historické váhy, spíš plod jeho vlastních spekulací než inkvizitorských zjištění“ a hovoří o legendární povaze toho podání počátků katarsko-bogomilského křesťanství, jaké obsahuje *Traktát* a *De heresi*.⁶⁷ Ale základní důvěra k jiným údajům, včetně odkazů na souvislost katarství a bogomilství, přetrvávala.

V roce 2001 vyšla kniha *L'histoire du catharisme en discussion: Le „concile“ de Saint-Félix (1167)*, která vazby katarství a bogomilství zpochybňuje.⁶⁸ Vznikla pod vedením Monique Zernerové, jejímž hlavním cílem bylo prokázat, že *Niquintova listina* je padělek, a že ji tudíž nelze užívat jako zásadní pramen o počátcích katarství (Zernerová se snaží prokázat padělek ze 17. století, Jean-Louis Biget uvažuje o katolickém padělků ze 13. století). Monique Zernerová vyzývá ke „generální revizi pramenů k dějinám hereze“.⁶⁹ Sama se v knize vcelku drží tématu *Niquintovy*

65 M. Lambert, *The Cathars...*, 37.

66 Naprostá většina badatelů studujících katarství a bogomilství zcela opustila spojování těchto hnutí s manicheismem (které má svou tradici i v české odborné literatuře). Viz Ylva Hagman, „Le catharisme, un néo-manichéisme?“, *Heresis* 1993, č. 21, s. 47-59; Anne Brenonová, *Kataři: Život a smrt jedné křesťanské církve*, Brno: CDK 2001, 51-54.

67 Jean Duvernoy, *Le catharisme II: L'histoire des cathares*, Toulouse: Privat 1979, 51.

68 Monique Zerner (ed.), *L'histoire du catharisme en discussion: Le „concile“ de Saint-Félix (1167)*, Nice: Centre d'Études Médiévales – Université de Nice – Centre National de la Recherche Scientifique 2001.

69 Monique Zerner, „Introduction“, in: Monique Zerner (ed.), *L'histoire du catharisme en discussion: Le „concile“ de Saint-Félix (1167)*, Nice: Centre d'Études Médiévales – Université de Nice – Centre National de la Recherche Scientifique 2001, 17.

listiny, ale příspěvky Jeana-Louise Bigeta a Jacquese Chiffoleaua tento rámec výrazně přesahují: jde o široce založené zpochybnění velké části základních pramenů ke katarství (vedle *Niquintovy listiny* např. *De heresi, Traktátu o kacířích*, *Summy Rainera Sacconioho*, dopisu Ebervina ze Steinfeldu sv. Bernardovi, *Katarského pojednání* aj.) a také vztahů katarství a bogomilství. Ty teze, které mají nějaký vztah k tématu této práce, lze shrnout následovně: (1) zkoumání vazeb katarství na bogomilství nežádoucím způsobem blokuje sociologickou analýzu a vede k malému důrazu na vnitřní příčiny a okolnosti, a proto je heuristicky vhodnější katarství k bogomilství nevztahovat;⁷⁰ (2) tato vazba je z (údajně) katarských pramenů doložena jen v *Niquintově listině*, která je ovšem podle těchto autorů padělkem, a potom v pramenech polemických, na které ovšem vůbec není spoleh;⁷¹ (3) nic jako hierarchicky uspořádaná bogomilsko-katarská církev neexistovalo, stejně jako obřad katarského biskupského svěcení a consolamenta: představu o takové nadnárodní organizaci ideologicky vybudovala katolická církev a ve skutečnosti šlo o rozptýlené skupinky netvořící jedno náboženství, natožpak jednu církev.⁷²

Ličení *Traktátu* o šíření katarství po světě je asi skutečně nevěrohodné. Jde patrně o Anselmovy dedukce založené na zvážení teoretických možností styků, o schéma propojující různé oblasti, o nichž Anselm věděl, že se v nich bogomilství a katarství vyskytlo, poměrně přesvědčivými a snad v některých případech i pravdivými, nicméně na konkrétních datech z většiny či zcela nezaloženými vazbami. Je pravděpodobné, že se bogomilství šířilo více různými cestami a že více cestami také připutovalo na Západ.

Nicméně tam, kde se *Traktát* a *De heresi* dostává k Nikétově návštěvě a k vývoji italských katarských církví, o kterém autoři těchto pojednání zcela jistě měli nějaké věcné údaje, patrně není třeba odmítat jejich líčení úplně. Jen je nutné – a v tomto důrazu tkví nepochybný přínos knihy – znovu zvážit, jaký je původ a povaha informací, jež nám podávají. Nejde

70 „Débat du 30 janvier 1999“, in: Monique Zerner (ed.), *L'histoire du catharisme en discussion: Le „concile“ de Saint-Félix (1167)*, Nice: Centre d'Études Médiévales – Université de Nice – Centre National de la Recherche Scientifique 2001, 92.

71 Monique Zerner, „Compte rendu des interventions de M. Zerner, J.-L. Biget et J. Chiffoleau“, in: Monique Zerner (ed.), *L'histoire du catharisme en discussion: Le „concile“ de Saint-Félix (1167)*, Nice: Centre d'Études Médiévales – Université de Nice – Centre National de la Recherche Scientifique 2001, 52, 54; Jean-Louis Biget, „Un faux du XIIIe siècle? Examen d'une hypothèse“, in: Monique Zerner (ed.), *L'histoire du catharisme en discussion: Le „concile“ de Saint-Félix (1167)*, Nice: Centre d'Études Médiévales – Université de Nice – Centre National de la Recherche Scientifique 2001, 121-123, 125.

72 M. Zerner, „Compte rendu...“, 46-47, 52, 55, (zpochybnění existence consolamenta Chiffoleauem) 53; J.-L. Biget, „Un faux du XIIIe siècle? Examen d'une hypothèse...“, 112, 131-133.

jistě o čistou historii; spíš máme co do činění se směsí historie, katarských zakladatelských legend a jejich polemického výkladu.⁷³ Není také pochyb, že mocnou a všudypřítomnou katarsko-bogomilskou nadnárodní proticírkev vytvořili polemikové. Ale poukaz na tuto skutečnost není univerzálním klíčem k výkladu pramenů ani dostatečným důvodem pro odmítnutí velké části z nich. Představitelé katolické církve nebudovali svou stavbu z ničeho. Užívali k tomu katarská vyprávění a svědectví pamětníků, odkud čerpali znalosti o občasných, nicméně existujících stycích katarů a bogomilů. Pracovali také, byť po svém, s údaji o skutečně existující hierarchii katarských církví a o instituci katarských biskupů, o katarském obřadu vzkládání rukou aj.

Kniha přinejmenším zatím zůstává mimo převažující linii bádání. Je v mnohém podnětná, ale poměrně značnou část závěrů nelze přijmout. Biget a Chiffolleau vyslovují závažné názory, ale příliš náznakovitě, bez dostatečné argumentace; minimálně v případě Chiffolleaua rozhodně ne z toho důvodu, že by se chtěl co nejlépe držet tématu *Niquintovy listiny*, protože široké zpochybnění pramenů v jeho příspěvku zabírá mnohem víc prostoru než vlastní *Listina*. Pro věrohodné problematizování vztahů bogomilství a katarství by patrně bylo třeba (1) pracovat s prameny a jejich jednotlivými údaji daleko konkrétněji, ne je pohřbit obecným poukazem na jejich nespolehlivost, (2) analyzovat po jednom všechny argumenty pro spojitost katarství a bogomilství, (3) pracovat s prameny východního původu, (4) vzdát se myšlenky, že je možné problém spolehlivosti polemických pramenů vůbec či i jednotlivých děl zodpovědět univerzálně, (5) více prokreslovat, co se takovým tvrzením vlastně odmítá: teze o souvislosti katarství a bogomilství není postavena tak, že všichni kataři byli v kontaktu s bogomily, natožpak častém, ani že linie svěcení a filiace církví byly tak jasné a přímočaré, jak je podává *De heresi* či *Traktát*, nýbrž tak, že tu byla jistá sporadická komunikace a že ti kataři, kteří měli širší rozhled a uvědomovali si vazbu svého náboženství na bogomilství, vzhlíželi k východním komunitám jako ke zdrojům apoštolské sukcese. Určitě je třeba hledat co nejpřijatelnější vymežovací rysy katarů a bogomilů, na kterých by se dala stavět argumentace pro nebo proti spojitosti těchto hnutí, a také obrátit pozornost od přílišného důrazu na „první jiskru“ k průběžné komunikaci katarů a bogomilů jako procesu dynamického, v čase se proměňujícímu, procesu v jednotlivých oblastech různě intenzivnímu a v některých dokonce vůbec či takřka vůbec neexistujícímu. Rovněž by stálo za to uvažovat o skutečnosti, že v přímou propojenost některých dal-

73 Biget míní, že jde právě jen o katolické legendy o vzniku katarství, které mají s historií pramálo společného (M. Zerner, „Compte rendu...“, 46).

matských jinak věřících křesťanů s bogomilstvím věříme někdy zcela automaticky – často na základě daleko spořejších údajů – zatímco třeba v případě italských katarů ne. Zčásti to má patrně na svědomí jakási magická hranice mezi Západem a Východem, kterou si badatelská imaginace podvědomě vytváří a strukturuje podle ní své vidění prostoru.

Diskuse o vztahu katarství a bogomilství, která se pět desetiletí zdála definitivně vyřešená, se v současné době znovu otvírá, a s ní i natolik základní otázky, jako je obřad consolamenta či úřad biskupa v katarství a bogomilství. V knize *L'histoire du catharisme en discussion* zaznělo několik sporadických a málo podložených námitek; dobře zvážená kritika přesvědčení o úzkém vztahu bogomilství a katarství založená na pečlivém rozboru jednotlivých témat a opřená o konkrétní analýzy pramenů (včetně řeckých a církevněslovanských) dosud nevznikla. Přes nepopiratelnou přitažlivost některých výkladů v knize vydané Monique Zernerovou zůstává toto dílo v otázkách týkajících se vztahu katarství a bogomilství nepřesvědčivé a stále se jeví jako daleko prospěšnější tradiční výklad poopravit a obohatit o jistou dynamiku, než ho zcela opustit.

RÉSUMÉ

La relation entre le bogomilisme et le catharisme

L'objectif de ce travail est de revenir aux sources et d'en traduire quelques passages pour offrir au lecteur tchèque les arguments soutenant que le bogomilisme et le catharisme sont deux branches de la même religion. L'étude focalise sur les thèmes suivants: 1) une juxtaposition du récit de la chute des anges dans les sources orientales et occidentales, dont le trait distinctif que représente l'emploi de la parabole de «l'économe de l'iniquité» semble trahir une filiation; 2) la comparaison des formes du consolament, analogues de l'Est à l'Ouest; 3) les possibilités théoriques des contacts (les voyages des marchands italiens en Byzance et dans les Balkans, les moines, les pèlerins); 4) les contacts entre les bogomiles et les cathares, relatés dans les sources (entre autres le voyage de Nicétas); 5) la question de la véracité des renseignements sur les contacts entre les cathares et les bogomiles (en tenant compte de la critique présentée dans le livre *L'histoire du catharisme en discussion : Le «concile» de Saint-Félix (1167)*, dir. Monique Zerner).

Ústav religionistiky
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
Arna Nováka 1
602 00 Brno

DAVID ZBÍRAL

e-mail: david.zbiral@post.cz